

10. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України : навч. посібник для студентів юрид спеціальностей вищих закладів освіти / за ред Ю. М. Грошового. – Х. : Право, 2002. – 160 с.
11. Немировська О. Змагальність : старе поняття, новий зміст. / О. Немировська // Право України. – 1999. – № 9. – С. 53–56.
12. Змагальність чи ілюзія? / Семінар [«Суд та сторони процесу у кримінальному судочинстві: змагальність та відкритість»] // Юридичний вісник України. – 2003. – № 15. – С. 10.
13. Шестакова С. Д. Состязательность уголовного процесса. : монография / С. Д. Шестакова. – СПб. : Изд-во «Юр центр Пресс». – 2001. – 220с.
14. Маляренко В. Т. Про змагальність сторін у кримінальному судочинстві та функціональне становище суду (окремі аспекти) / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – № 6 (34). – 2002. – С. 6–10.
15. Комарова Н. А. Принцип состязательности и равноправия сторон должен быть эффективным средством установления объективной истины в судебном разбирательстве. / Н. А. Комарова, В. З. Лукашевич // Известия вузов. Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 156–161.
16. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / М. А. Маркуш. – Х., 2005. – 210 с.
17. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства : вопросы и ответы / В. Н. Протасов. – М., 1999. – 240с.
18. Маркуш М. А. Принцип змагальності : актуальність і новий нормативний зміст на сучасному етапі розвитку кримінального процесу в Україні. / М. А. Маркуш // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2004. – № 10. – С. 168–176.
19. Бибило В. Н. Конституционные принципы правосудия и их реализация в стадии исполнения приговора / В. Н. Бибило. – Минск : Университетское издательство, 1986. – 160 с.
20. Машовец А. О. Принцип состязательности и его реализация в предварительном следствии : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / А. О. Машовец – Екатеринбург., 1994. – 260с.
21. Побегайло Г. Д. Судебные прения в советском уголовном процессе. / Г. Д. Побегайло. – М. : ВЮЗИ, 1982. – 51с.
22. Арипов Т. Э. Состязательность сторон в уголовном процессе и противодействие установлению истины / Т. Э. Арипов // С.7–16.
23. Карпов Н. С. Змагальність у слідстві: криміналістичний аспект / Н. С. Карпов // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 254–259.
24. Лотыш Т. А. Проблемы гарантий принципа состязательности в уголовном судопроизводстве / Т. А. Лотыш // Государство и право. – 2002. – № 6. – С. 104–109.

УДК 343.125(477)

МІСЦЕ ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Мурзановська А.В.,
старший викладач кафедри кримінального процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена розгляду грошового стягнення як заходу забезпечення кримінального провадження. Доводиться, що грошове стягнення має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності. Дано визначення кримінально-процесуальної відповідальності та визначені її особливості. У статті проаналізовано коло суб'єктів, на яких може бути накладене грошове стягнення, а також випадки, коли може бути накладене грошове стягнення.

Ключові слова: кримінально-процесуальний примус, заходи забезпечення кримінального провадження, кримінально-процесуальна відповідальність, грошове стягнення.

Murzanovska A.V. / МЕСТО ДЕНЕЖНОГО ВЗЫСКАНИЯ В СИСТЕМЕ МЕР УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

Статья посвящена рассмотрению денежного взыскания как меры обеспечения уголовного производства. Обосновывается, что денежное взыскание должно рассматриваться как мера уголовно-процессуальной ответственности в системе мер уголовно-процессуальной ответственности. Дано определение уголовно-процессуальной ответственности и определены ее особенности. В статье проанализированы круг субъектов, на которых может быть возложено денежное взыскание, а также случаи, когда возможно наложение денежного взыскания.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное принуждение, меры обеспечения уголовного производства, уголовно-процессуальная ответственность, денежное взыскание.

Murzanovska A.V. / THE PLACE OF MONETARY PENALTY IN THE SYSTEM OF MEASURES OF CRIMINAL PROCEDURAL RESPONSIBILITY / National University «Odessa Law Academy», Ukraine

The article is dedicated to the research of monetary penalty as a measure ensuring criminal proceedings.

Considering monetary penalty in the system of measures of criminal procedural responsibility, primarily the notion of criminal procedural responsibility is given as existing in form of criminal procedural legal relations of application in order prescribed by law to a person, who committed criminal procedural violation, measures of criminal procedural coercion stated in a sanction of criminal procedural norm which prescribes posing on wrong-doer an addition obligation or deprivation of subjective rights, and the responsibility's features are defined: establishment by criminal procedural norms, occurring due to criminal procedural violation, subject of such responsibility may be only relevant subject of criminal procedure.

The article proved that monetary penalty should be regarded as a measure of criminal procedural responsibility which is applied to the participants of criminal proceedings for deviation from performance of obligations without valid reasons and connected with negative consequences as posing restrictions of property character in amount prescribed in Criminal Procedural Code. The subjects that may be liable for monetary penalty are the following: suspect, accused, witness, victim, civil claimant, guarantor, parents, guardians, trustees. It is proved that this subjects' coverage should be expanded.

Therefore, monetary penalty, being a coercion measure which is applied for deviation of participants of the procedure from performance of obligations, is obtaining special importance and should become an effective measure ensuring procedural discipline, violation of which in a form of avoidance of appearance on calls or performing other procedural obligations is rather widespread and need further research with aim to improve its legal regulation and practice of application.

Key words: criminal procedural coercion, measures ensuring criminal proceedings, criminal procedural responsibility, monetary penalty.

Реформування кримінального процесуального законодавства України зумовлює необхідність уточнення та перегляду ключових понять теорії кримінального процесу, в тому числі примусу в кримінальному процесі в цілому, та кримінально-процесуальної відповідальності зокрема, особливо – у зв'язку з посиленням значення інституту заходів забезпечення кримінального провадження.

Проблеми застосування заходів державного примусу для вирішення завдань кримінального провадження завжди привертати до себе увагу багатьох вчених, тому в кримінально-процесуальній теорії існує значна кількість робіт, присвячена цим питанням.

Проблемні аспекти кримінально-процесуальної відповідальності розглядалися як на загально-теоретичному, так і на галузевому рівнях, хоча і здебільшого в рамках досліджень заходів державного примусу в цілому. Велике значення мають наукові розробки таких вчених, як: Ю. П. Аленін, Л. Б. Алексєєва, В. П. Бож'єв, А. Д. Бойков, В. М. Вєтрова, Ю. М. Грошевий, З. Д. Енікєєв, З. З. Зіна-туллін, З. Ф. Ковріга, В. М. Корнуков, П. А. Лупінська, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, В. Т. Нор, М. А. Погорєцький, С. М. Стахівський, Ю. М. Оборотов, І. Л. Петрухін, М. С. Строгович, Н. А. Чечіна, В. С. Чистякова, С. А. Шейфер, М. Є. Шумило, П. С. Елькінд та ін.

Серед робіт, присвячених безпосередньо грошовому стягненню можна назвати роботи зарубіжних вчених: Б. Б. Булатова, О. В. Нікітіної, М. Х. Гафізова, Ю. А. Кузовенкової, В. Т. Очередіна та ін. В сучасній українській літературі, на жаль, відсутні комплексні дослідження щодо грошового стягнення, деякі питання висвітлювались в окремих наукових статтях. Проте в даних дослідженнях проблеми грошового стягнення в кримінальному провадженні не знайшли свого повного висвітлення.

Метою статті є з'ясування правової природи грошового стягнення та визначення його місця в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

Закріплення у прийнятому у 2012 році Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України) окремої Глави 2 «Засади кримінального провадження», де визначені верховенство права, законність, змагальність, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист та інші важливі засади, ще раз свідчить про утворення фундаменту кримінального провадження, в першу чергу, як охоронного за своїм призначенням.

Можна стверджувати, що новий КПК України значно розвинув систему процесуальних гарантій, що слугують засобами реалізації цих засад, досягненню мети кримінального провадження, а також засобами захисту прав та свобод учасників процесу, які дають можливість цим особам оспорювати неправомірні дії органів досудового розслідування та суду, прагнути відновлення порушених прав, скасування незаконних рішень. А, з іншого боку, можна відмітити, що для забезпечення подолання неправомірних спроб протидії зі сторони учасників процесу виконанню завдань кримінального провадження, які постійно зростають, на що неодноразово зверталась увага в процесуальній літературі, в новому КПК України значно розширено перелік заходів, що мають зменшити такий вплив, а також збережено та змінено певні заходи, які у своїй сукупності створюють систему заходів кримінально-процесуального примусу.

Так, КПК України містить самостійний розділ «Заходи забезпечення кримінального провадження», де закріплені заходи кримінально-процесуального примусу, до яких віднесені: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик та привід; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна, а також грошове стягнення. Одні з них закріплені вперше, а інші – отримали в КПК України більш розгорнуту правову регламентацію, порівняно з КПК 1960 року.

Розглядаючи грошове стягнення в системі заходів

кримінально-процесуальної відповідальності, необхідно підкреслити, що кримінально-процесуальна відповідальність – це існуюче у формі кримінально-процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінально-процесуального примусу, що передбачені санкцією кримінально-процесуальної норми, які полягають у накладенні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав.

Особливостями кримінально-процесуальної відповідальності є: її встановлення нормами кримінально-процесуального права (галузева належність); настання за вчинення кримінально-процесуального правопорушення; суб'єктом такої відповідальності може виступати тільки відповідний суб'єкт кримінального процесу.

Визначення кримінально-процесуальної відповідальності як застосування заходів державного (кримінально-процесуального) примусу, встановлених санкцією кримінально-процесуальної норми вказує не тільки на правовий характер кримінально-процесуальної відповідальності, а також і на значимість санкції правової норми для визначення змісту даної відповідальності, а відповідно й заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

У кримінально-процесуальному праві виділяють штрафні (каральні) й правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності [1, с. 101-112].

Відповідно до нового КПК України до штрафних заходів, які пов'язані з позбавленням прав суб'єктів кримінального процесу в конкретному провадженні, можна віднести: скасування заходів забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні (у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи забезпечення безпеки); відсторонення слідчого від подальшого ведення розслідування; видалення обвинуваченого (підсудного) із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні. До штрафних заходів, які пов'язані з накладенням на суб'єкта додаткового обов'язку карального характеру відносяться: звернення застави в дохід держави; зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий, а також грошове стягнення.

Суттєве оновлення законодавства, яке регламентує застосування грошового стягнення, викликає необхідність аналізу нових законоположень.

КПК 1960 року передбачав, що у випадку неявки свідка без поважних причин на нього може бути покладено грошове стягнення у розмірі до половини мінімального розміру оплати праці (ч. 3 ст. 70 КПК 1960 року). Але за невідповідності розпорядженням головуєчого або порушення порядку під час судового засідання свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та інші громадяни несли відповідальність за Кодексом про адміністративні правопорушення (ч. 3 ст. 272 КПК 1960 року). Таким чином, КПК 1960 року передбачав застосування різних за своєю природою санкцій.

Питання щодо правової природи грошового стягнення в кримінально-процесуальному провадженні є доволі дискусійним не тільки у вітчизняній науці. Різноманітність тлумачення його на теоретичному рівні та різне нормативне закріплення в КПК зарубіжних країн також свідчить про складність цього питання. Так, проаналізувавши законодавство різних країн про застосування майнових санкцій до учасників процесу, Ю. О. Кузовенкова приходить до висновку, що можна виділити наступні трактування грошового стягнення: 1) як кримінально-процесуального заходу, який застосовується за невиконання обов'язків, закріплених у кримінально-процесуальному законі (КПК РФ, КПК Республіки Білорусь, КПК Республіки Узбекистан); 2) як штраф за неналежну поведінку учасників кримінального процесу, який накладається в адміністративному порядку

(КПК України 1960 року, КПК ФРГ); 3) неналежна поведінка учасників може потягнути й накладення штрафу, й накладення грошового стягнення, що виступають різними за характером майновими санкціями (КПК Республіки Молдова, КПК Азербайджанської Республіки); 4) неналежна поведінка учасників процесу, що не з'явилися за викликом, окрім штрафу або грошового стягнення може призвести до накладення обов'язків з відшкодування збитків через неявку або витрат, пов'язаних із застосуванням приводу (КПК ФРГ, КПК Франції) [2, с. 37-44] та обґрунтовує своє бачення, а саме як санкції кримінально-процесуальної відповідальності [2, с. 45-85]. Дещо розширивши коло зарубіжних країн, КПК яких були піддані аналізу, до аналогічних висновків дійшов А. Мартинцев, запропонувавши своє визначення грошового стягнення [3].

Таким чином, можна дійти висновку, що в кримінально-процесуальному законодавстві зарубіжних країн існує різне тлумачення сутності грошового стягнення як заходу кримінально-процесуального примусу, а також осіб, до яких воно може бути застосовано. Рішення цих питань та регламентація схожих заходів примусу в законодавстві відрізняється суттєвою своєрідністю.

За КПК України 2012 року одним із загальних положень накладення грошового стягнення, є коло суб'єктів, на яких воно може бути накладено. Згідно з ч. 1 ст. 144 КПК України – це учасники кримінального провадження. При цьому необхідно зазначити, що до учасників кримінального провадження законом віднесені сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник, тому, враховуючи положення ст. 144 КПК України, можна зробити висновок, що цей захід забезпечення кримінального провадження може бути застосований не до всіх учасників кримінального провадження, що перераховані в п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України. В ч. 1 ст. 144 КПК України вказується, що грошове стягнення може бути накладено у випадках, передбачених КПК України, тобто, як зазначає І. В. Гловюк, кримінально-процесуальна санкція у вигляді грошового стягнення може бути застосована лише за наявності кримінально-процесуального правопорушення, формалізованого у КПК України, об'єктивна сторона якого становить невиконання процесуальних обов'язків без поважних причин [4, с. 339].

Далі, в законі вказуються випадки, коли може бути накладено грошове стягнення. Так, якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, який був у встановленому КПК України порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі: від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – за неприбуття на виклик слідчого чи прокурора; від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді чи суду (ч. 1 ст. 139, ст. 323, ст. 325, ч. 2 ст. 326, ч. 1 ст. 327 КПК України).

У разі застосування до підозрюваного, обвинуваченого особистого зобов'язання йому письмово під розписку повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що у разі їх невиконання на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до 2-х розмірів мінімальної заробітної плати (ч. 2 ст. 179 КПК України).

Згідно з ч. 5 ст. 180 КПК України у разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань при застосуван-

ні до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у виді особистої поруки на нього накладається грошове стягнення у розмірі:

1) у провадженні щодо кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років, або інше, більш м'яке покарання, – від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати;

2) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, – від п'яти до десяти розмірів мінімальної заробітної плати;

3) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років – від десяти до двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати;

4) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років, – від двадцяти до п'ятдесяти розмірів мінімальної заробітної плати.

При відібранні зобов'язання про взяття під нагляд неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи попереджаються про характер підозри або обвинувачення неповнолітнього та про їх відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання. При порушенні цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати.

Таким чином, грошове стягнення може бути застосовано лише у випадках, прямо передбачених КПК України. І воно має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності, що може бути застосований до учасників кримінального провадження у разі невиконання або неналежного виконання без поважних причин обов'язків, передбачених КПК України, пов'язаних з несприятливими наслідками у вигляді накладення на особу обов'язку зазнати обмеження майнового характеру у розмірі, визначеному КПК України.

До суб'єктів, на яких може бути покладено грошове стягнення, відносяться: підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, поручитель, батьки, опікуни, піклувальники.

На нашу думку, дане коло суб'єктів може бути розширене. Мова йде, насамперед, про експерта та спеціаліста. Не зовсім зрозуміло, чому законодавець передбачив у разі неприбуття в суд без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття накладення на спеціаліста судом всіх витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні (ст. 72 КПК України). Зазначимо, що по відношенню до обвинуваченого за аналогічне правопорушення передбачено накладення грошового стягнення (на відміну від КПК 1960 року, коли на нього в такому разі покладалась всі витрати, пов'язані з відкладенням судового засідання). В той же час, коли відносно експерта мова йде про адміністративну відповідальність тільки за злісне ухилення від явки до суду та органи досудового слідства (ст.ст. 185-3, 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Так, згідно зі ст. 70 КПК України за невиконання обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом. Тому доцільно, на нашу думку, передбачити можливість накладення на вказаних суб'єктів грошового стягнення.

Серед пропозицій щодо розширення кола суб'єктів, на яких може бути накладено грошове стягнення в літературі слушно зазначається цивільний позивач і пропонується доповнити ч. 1 ст. 139 КПК України положенням про накладення на цивільного позивача грошового стягнення, якщо він не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття [5, с. 74].

Необхідно також зазначити, що Устав кримінального судочинства 1964 року, який досить чітко регламентував

накладення грошового стягнення передбачав, що згідно ст.ст. 323, 328, 438 судовий слідчий мав право за неявку без поважних причин понятого, обізнаної особи, свідка накладати на цих осіб грошове стягнення, розмір якого був досить великим (25 і 50 рублів), також і суд, відповідно до ст.ст. 6, 434, міг накладати на таку особу, що не з'явилася в суд «без законних причин» грошове стягнення в ще більшому розмірі (до 100 рублів). Грошове стягнення могло бути накладене і на присяжного, який не з'явився (ст. 651). Тобто бачимо, що коло суб'єктів, на яких могло бути покладене грошове стягнення було досить широким.

Підсумовуючи вищевикладене, ще раз підкреслимо, що грошове стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності відноситься до штрафних заходів, які пов'язані із накладенням на суб'єкта додаткового обов'язку карального, в даному випадку майнового, характеру за вчинене кримінально-процесуальне правопорушення.

Грошове стягнення, будучи заходом примусу, що застосовується за ухилення учасників процесу від виконання обов'язків, набуває особливого значення і може стати

ефективним засобом забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження, сприяти значному зниженню ухилення від явки на виклики та від виконання процесуальних обов'язків, що на сьогоднішній день є досить розповсюдженим. І цілком можна погодитись з умкою, що законодавець розглядає грошове стягнення в якості важливого процесуального інструменту забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження [6, с. 1], причому при будь-якій із наведених вище концепцій розуміння його правової природи. Саме тому потребує свого подальшого розвитку та обґрунтування, з одного боку, як теоретична модель грошового стягнення, шляхом удосконалення як нормативного закріплення поняття, підстав, переліку суб'єктів, щодо яких може бути застосовано грошове стягнення (який потребує значного розширення), процесуального порядку його накладення, так і практика застосування даного заходу кримінально-процесуальної відповідальності, а, з іншого боку, – потребує подальшого удосконалення концепція кримінально-процесуальної відповідальності в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г. Н. Ветрова. – М. : Издательство «Наука», 1987. – 113 с.
2. Кузовенкова Ю. А. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности : Дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.09 «уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность» / Ю. А. Кузовенкова. – Самара, 2009. – 209 с.
3. Мартынецев А. Нормативное регулирование денежного взыскания в уголовном процессе Украины и зарубежных стран / А. Мартынецев // *Legea si Viata*. – 2014. – № 11\3. – С. 52–56.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1104 с.
5. Карпов Н. Накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження (діагностика проблеми) / Н. Карпов, А. Штанько // *Науковий часопис академії прокуратури України*. – 2014. – № 1. – С. 70–78.
6. Гафизов М. Х. Денежное взыскание как мера уголовно-процессуального принуждения : автореф. дисс... на соискание уч. степени канд. юрид. наук. по спец. : 12.00.09 «уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность» / М. Х. Гафизов. – Москва, 2007. – 28 с.